

AV BENGT R. JONSSON

År 1669 och 1671 reste Johan Hadorph i Västergötland.⁷⁰ Vid det senare tillfället var han försedd med ett pass, utfärdat av landshövdingen i Skaraborgs län, Gabriel Kurck, 3.9.1671. Detta pass var en kortfattad men i kraftiga ordalag hållen skrivelse, vari bl. a. »Cronones befallningzmän» uppmanades att bistå Hadorph i hans antikvariska arbete.⁷¹ Troligen har Hadorph på detta sätt kommit i kontakt med kronans befallningsman Jonas Swensson och i enlighet med Antikvitetskollegiets program uppmanat honom att uppteckna ballader. I varje fall sände kollegiet i början av 1672 ett tackbrev till en befallningsman som samlat gamla visor, och det är sannolikt att denne var identisk med Jonas Swensson.⁷² Sommaren 1672 reste Hadorph åter i Västergötland, bl. a. i »halfwa Wasbo», och kanske träffade han då Jonas Swensson.⁷³ Med dennes insändande av visor till Antikvitetskollegiet gick det emellertid enligt Hadorphs uppfattning alltför trögt. I en »Underdånig påminnelse» i tretton punkter till rikskanslern Magnus Gabriel De la Gardie i december 1673 upptog Hadorph bl. a. följande två ärenden:⁷⁴

7. Bekomma itt bref till Landzhöfdingen hr Gabriel Kurck, dhett han förmåår Chronones Befallningzman i Wasbo att låta afskrifwa alla dhe gambla Swenske kämpewijsor som han weet i sina härader, dels afsin modher, dels af andre siungas.

8. Till M. Jon i Lyrstad om dhe gambla Swenska wjsor han säger sig hafwa skrefne.

70 Schück, KVHAA, dess förhist. o. hist. II, s. 376, 383.

71 KVHAA, Kongl. Författningar till fornlemningars skydd, I, 1630–1828.

72 P. Wieselgren, DLGA 8, 1837, s. 50 f.; »1672 d. 27 Febr. skref Loccenius såsom v. Präses i Ant. Coll. och Assessores till en Befallningsman som samlat gamle kämpevisor de förbindligaste grannlåter och anförde hvad nöje det skulle göra H. M:t att Antiquiteterna komma i ljust, urbedjande sig en flitig correspondens.» Den handling, varpå Wieselgren grundar sitt referat, har ej kunnat återfinnas i De la Gardieska saml. i LUB. Dateringen är sannolikt riktig; Loccenius (död 1677) var vid denna tid vice preses i kollegiet; efter Stiernhielms några månader senare under 1672 timade död blev han preses. – Säkert är det detta aktstycke Dybeck åsyftar i Runa fol., I, s. 33; intet tyder dock på att Dybeck själv sett detsamma.

73 Jfr brev Hadorph-M. G. De la Gardie 5.8.1672, KVHAA, Handl. rör. Antikvitetskoll., Aa 6, cit. i Schück, KVHAA, dess förhist. o. hist. II, s. 386 f.

74 KVHAA, Handl. rör. Antikvitetskoll., Gödels saml. II b.

I marginalen har De la Gardie egenhändigt antecknat de åtgärder, till vilka »påminnelserna» skulle leda. För punkt 7 har han skrivit »Stelles Strax herhoos», för punkt 8 »Item». I enlighet med Hadorphs önskan torde därför de två breven ha utgått till vederbörande.⁷⁵ Hadorph visste tydligen redan nu, att Jonas Swenssons moder satt inne med en intressant visrepertoar.

Under några år tiger källorna om vissångerskan i Lyrestad.⁷⁶ Överhuvudtaget berörs inte visor i breven från eller till De la Gardie under åren fram till 1678, med ett i detta sammanhang mindre relevant undantag.⁷⁷ Nämda år har förmodligen Hadorph muntligen eller skriftligen påmint De la Gardie om Jonas Swenssons moder. Denna gång väljer De la Gardie en annan väg för att få fatt på hennes visor. Han beordrar Erik Sparman, då nyligen anställd som De la Gardies förtroendeman och »Slotz Secreterare» på Läckö,⁷⁸ att personligen besöka henne. I Magnus Gabriel De la Gardies registratur över utgångna brev finns ett, daterat Carlberg 21.8. 1678, till »h. Secret Sparman, åt låtha weta hwad bref Lijfknechten Olof framförer och om Hindrich Arfwedsson, och om gamla wijsor».⁷⁹ På detta svarade Sparman en vecka senare:⁸⁰

Elliest reser Jagh nu till dhen Gambia Gumman effier dhe anbefalte Gamble wijsorna, förmodar medh nästa påst kunna dhem Eders Höggreflige Excel-lentz Vnderdånigst öfverskicka.

75 Om »M. Jon i Lyrstad» se vidare Jonsson 1967 s. 283 f.

76 Felaktig är såväl Schücks gissning att hon bodde i närheten av Läckö som Eks och Hildemans åsikt, att det var i Hova. Ek och Hildeman bygger tydligen sin uppfattning härvidlag på angivelsen »Gambla Gumman wedh Hofwa» i Sparmans brev av den »4.3.» 1679. Sparmans uppgift får dock tolkas som »i närheten av Hova»; Lyrestad är grannsocken till Hova. Sparman har kanske passerat Hova på vägen mellan Läckö och Lyrestad. Hova var tings- och marknadsplats, därför en välkänd ort som kunde anges för ungefärlig orientering.

77 Det gäller Hadorphs brev till De la Gardie av 24.5.1676, vari han berättar om sin upptäckt av Trohets- och Frihetsvisorna. Se Schück, KVHAA, dess förhist. o. hist. II, s. 323, och Hildeman, Medeltid på vers, s. 119. Det kan påpekas, att konceptet till brevet – med vissa icke ointressanta ändringar – finns i KVHAA, Handl. rör. Antikvitetskoll., Aa: 8, fol. 17 r.

78 Erik Sparman (han skrev själv sitt efternamn med två r), sedermera adlad Sparrsköld, var född 1655, blev student i Lund 1669 och i Uppsala 1670, kanslist i krigskammarkontoret 1675, sekreterare hos M. G. De la Gardie 1678, härads hövding i olika domsagor i Bohuslän från 1681 till sin död 1698. (Elgenstierna VII, s. 425 f.; J. E. Almquist, Lagsagor och domsagor i Sverige II, s. 197 f.) De data som finns om faderns, Nikolaus Sparman, delvis likartade karriär (Elgenstierna VII, s. 425; Almquist II, s. 124), tyder på, att Erik Sparman tillbringat sin barndom i Västergötland och kanske Småland.

79 LUB, De la Gardieska saml., Släktarkiven: De la Gardie 97:2, Registratur över M. G. De la Gardies utgående privatbrev 1676–83.

80 RA, Skrivelser till M. G. De la Gardie, Serie C. 1. Från E. Sparman 28.8.1678.

Sparrman företog sin resa, men den blev inte särskilt framgångsrik. Trogen sitt löfte sände han icke desto mindre med första post en rapport till De la Gardie.⁸¹

*Högborne Grefwe,
Allernådigaste Herre,
Effter Eders Höggreflige Excellentz Nådigste order hafwer Jag warit hoos
dhen Gambla Gumman effter dhe anbefalte wijsorna, men effter Gumman
war så af Ålder som Andra swagheeter så betagen, att hon ej kunde dhen
ringesta reda för sigh Giöra, kunde Jagh ej henne någon wijsa aftwinga,
ehuru trög it iag der om anhölt, Wtan Lag Läsarens hustru tilsade mig, enär
Han hemkomme från Jönkiöping, dijt Han förrest war, dhem skola be-
komma, Och när dhett Skeer, skall Jagh Eders Höggrefligheet dhem strax
tillsända. Dhenna Gambla Gumman kan öfwer 300. Gambla kiempa
wijsor, som tiena skulle till illustration af vår antiquitet, dhem Lagläsaren
till Ehn dehl skall hafwa afskrifwit. Förmodar fördhenskull Wedh hans
hemkomst blifwa dhem mechtigh till af Copierandet.*

Uppenbarligen hjälpte det inte, att Jonas Swensson kom hem från Jönköping. Sparrman och därmed De la Gardie samt ytterst Hadorph blev utan visor under 1678. I februari 1679 påminde därför Hadorph De la Gardie »i ödmjukheet om en godh man som förordnas kunde till att afskrifwa dhe gambla wijsorne hoos Jonas Swenson». ⁸² Den 16 mars skickar De la Gardie i sin tur en påminnelse till Sparrman, som når denne den 29 mars. Härpå svarade Sparrman omgående:⁸³

*Högborne Grefwe,
Allernådigaste Herre,
Såsom iagh på Eders Höggreflige Excellentz migh i höstas Nådigste an-
kombne order trenne resor sielf warit hoos dhen Gambla Gumman wedh
Hofwa, att sökia efter Eders Höggreflige Excellentz Nådigste befallningh
några Gambla Wijsor, men serdeles en om Brakelund, af henne åt kunna*

81 RA, Skrivelser till M. G. De la Gardie, Serie C. 1. Från E. Sparrman 3.9.1678.

82 RA, Skrivelser till M. G. De la Gardie, Serie C. 1. Från J. Hadorph 21.2.1679.

83 RA, Skrivelser till M. G. De la Gardie, Serie C. 1. Från E. Sparrman »4.3.1679». Såsom av Ek och Hildeman påpekats måste dateringen vara felaktig. Med Ek vill jag sätta rätt datum Lill 4.4.1679. Från 4.3.1679 finns f. ö. i RA ett annat brev från Sparrman till De la Gardie. Jag läser brevet delvis annorlunda än Hildeman; jfr Jonsson 1967 s. 266 f.

erhålla, Och blefwin mäst alle Gångerna medh något snöpligt swar bemöt, dherföre ej Vnderstådt migh dhet samma Eders Höggreflige Excellentz Vnderdånigst att Insinuera, på dhet Eders Höggreflige Excellentz ej med någon Onåder sigh deröfwer skulle låta förmerkia, så hafwer Jagh lijkwäll ändoch j regard till Eders Höggreflige Excellentz Nädigste order af d. 16. Martij som migh först d. 29, tillhanda kombne äre, dijt åter reest, och medh största möda och många böner af Gumman extorquerat innelagde Wijsor, huilken medh juramento obtesterar sigh aldrigh hört mehra tablas om Brakelund; Penningerna skola henne forderligast blifwa tillstälte, enär Biörn Olufsson kommer från Götheborg, dijt han war förrest, förän iag Eders Höggreflige Excellentz Nädigst order erhöit. Skulle Eders Höggreflige Excellentz Nädigst behaga flere sådana Kiempe Wijsor, skall Jagh dhem, enär penningerna lefwereras, af Gumman sökia åt erhålla och afskrifwa, dher Gudh behagar Nädigst göra emedlertijdh en Ändringh på dhen feber, iagh nu Vnder wägen warit och än är infiltrerat medh. Huaröfwer Jagh i Vnderdånigheet Eders Höggreflige Excellentz Nädigste order afwachtar, förblifwandes medh Vnderdånigh wyrdnadt in till min Graf

Allernädigaste Grefwe och Herre

Eders Höggreflige Excellentz

Vnderdåntropligtige

E Sparrman[.]

Lidekiöping

d. 4. Martij 1679.

Enligt detta brev hade Sparrman således tre gånger förgäves besökt Jonas Swenssons moder. Först den fjärde gången, kring månadsskiftet mars-april 1679, när Sparrman, kanske redan febersjuk, kommer till Lyrestad, lyckas han med böner och löfte om pekuniärt vederlag pressa ur gumman några visor. Det är dessa två vistexter, renskrivna icke av Sparrman själv utan av en skrivare han anlitade,⁸⁴ som nu ingår som lägg 12 i KB Vs 20. När dessa visor kom till De la Gardie antecknade dennes handsekreterare Jonas Lorin på dem den tidigare nämnda notisen »hör till S. Erich Sparmans bref af den 4 Martij 1679».⁸⁵ Efter direktiv, som säkerligen härstammade från Hadorph,

84 Denne skrivare i De la Gardies tjänst har vidare utskrivit bl. a. en »cautionsskrift» 1675, LUB De la Gardieska saml., Släktarkiven: De la Gardie 88 d.

85 Det kan icke råda någon tvekan om att pikturen är Lorins. Hans handstil möter ofta i M. G. De la Gardies handlingar, och egenhändiga, av honom undertecknade brev finns i LUB, De la Gardieska saml., Släktarkiven: De la Gardie 91:1.

hade Sparrman särskilt frågat efter en visa om Brakelund.⁸⁶ Någon sådan visa fick han ej, men däremot en gåta om »Brakelunder».⁸⁷

Antingen dröjde De la Gardie något med att vidarebefordra de erhållna visorna eller var Hadorph otålig att få flera, såsom Sparrman hade ställt i utsikt; nog av, den 17 april 1679 skriver Hadorph ånyo till De la Gardie i ärendet:⁸⁸

Sist tackes Eders högGrefl. Excell. i nåde ihugkomma dhen Formsnidarens förskrifwande igenom Hollendska Residenten. samt dhe gambla wisorne af Jonas Swenssons modher i wasbo.

I början av påföljande månad kommer ett positivt besked från Sparrman:⁸⁹

Elliest kom iagh hem i går från dhen Gambla Gumman, och hafwer en hoop Kiempe wijzor, huilka nu skulle föllie, men för postens afgång ej hinder dhem at rehnskrifwa, dherföre skohla dhe med dhet första Vnderdånigst blifwa Eders Höggreflige Excellentz tilsende.

Några dagar senare sänder Sparrman de vistexter han i början av maj uppskrivit och därjämte ett löfte om fortsättning genom Jonas Swensson:⁹⁰

Här innelyckt öfversendes Vnderdånigst Eders Höggreflige Excellentz några Gamble wijzor, som iagh effter Eders Höggreflige Excellentz Nådigste

86 Det kan undras varför Hadorph var så ivrig att få just visan om Brakelund. Förklaringen är tämligen säkert den, att sandåsen Brakelund, Säware sn, Kinnefjärdings hd, Skaraborgs län är en mycket fornminnesrik plats, till vilken knutits åtskilliga sägner. Namnet har tolkats i anslutning till guden Brages namn. (Se Hist.-geogr. o. stat. lex. I, s. 308, vidare ULMA 1303:9 fol. samt Th. Palm, Trädkult, 1948, s. 27.) Möjligen har Hadorph också associerat det med det liknande ortnamnet i Helgakviða Hundingsbana II. Hadorph har otvivelaktigt besökt Brakelund vid vägen till Läckö under någon av sina resor i Västergötland, kanske 1669 (se Schück, KVHAA, dess förhist. o. hist. II, s. 374). När han hört Jonas Swensson berätta, att dennes moder kände en visa om »Brakelund», som åtminstone Hadorph torde ha identifierat med denna märkliga plats, måste det ha intresserat honom i hög grad.

87 Det är högst tvivelaktigt, om det någonsin funnits en *visa* om Brakelund i Säware; troligen har Jonas Swensson åsyftat den i bunden form hållna vandringsgåtan (tryckt Visböcker II, s. 369). För denna jfr bl. a. H. Olsson, Folkgätor från Bohuslän, 1944, nr 467 (särskilt 467 a). När Schück i sitt ovan citerade uttalande i KVHAA, dess förhist. o. hist. II, s. 325, säger, att Hadorph aldrig tycks ha fått visan om »Brakelund», nämner han intet om gåtan.

88 RA, Skrivelser till M. G. De la Gardie, Serie C. 1. Från J. Hadorph.

89 RA, Skrivelser till M. G. De la Gardie, Serie C. 1. Från E. Sparrman 7.5.1679.

90 RA, Skrivelser till M. G. De la Gardie C. 1. Från E. Sparrman 9.5.1679.

befallningh hoos dhen Gambla Gumman j Wassbo afskrifwit, huilken iagh och penningerna tillstälte. Dess Son, som är Lagläsare tillsade migh medh dhett första skohla Vpskicka en heel hoop slijke Kiempewijsor, dhem han till en stoor dehl skall hafwa samblat, enär han dhem får rehnskrifwit, huarpå att pussera iagh eij Vnderlåta skall.

Strax därefter skriver De la Gardie ett brev till »Slotz Secret Sparman om kempewijsorne» m. m.⁹¹ Det torde ha innehållit ett tack för de insända visorna, kanske också en uppmaning att uppehålla kontakten med Jonas Swensson för ytterligare visors anskaffning. De visor De la Gardie fått av Sparrman, lät han gå vidare till Hadorph. På hösten 1679 tackar Hadorph härför, men uttrycker också önskemål om att få flera, bl. a. visan om Brakelund, om vars existens han tydligen icke tvivlade.⁹²

Eders högGrefl. Excell. hafwer någon tijdh sedan upskickat några gambla wijsor af Jonas Swenssons modher bekomne, dherföre Eders höghGrefl. Excell. så högt beröm Meriterar, som inter alia seria behagar Antiquiteterne i nådigt minne hafwa, Men som samma Gumma kan några Svenska kempewisor, ibland andra som Jonas Swenson mig berättade om Lena Slagh, de quo antiqui Rhythmi, Contigit in Lenum etc., altså önskar iagh högelig han wille dem ihugkomma, iämwäl om Brakelund, och dem meddela, dhe andra äro mäst Norske som iagh seer, och till en deel höra till Norske Historien.

Om Hadorph aldrig fick sin visa om Brakelund, så fick han i alla fall den om slaget vid Lena. Den finns, som vi ovan sett, i två versioner i Vs 20.

Efter 1679 syns tillgängliga källor inte ha något att berätta om visuppteckning efter Jonas Swenssons moder. Då emellertid Lenavisan fästes på papper, är det möjligt att detta skedde 1679, 1680 eller något av de närmast följande åren. Om visan erhållits efter denna sångerska måste det dock ha ägt rum före 1686, ty detta år i juni avled Jonas Swenssons moder, »gambla hustru Ingierd i Höglunda».⁹³

91 LUB, De la Gardieska saml., Släktarkiven: De la Gardie 97:2, Registratur över M. G. De la Gardies utgående privatbrev 167683. Brev 17.5.1679.

92 RA, Skrivelser till M. G. De la Gardie, Serie C. 1. Från J. Hadorph 12.11.1679.

93 Göteborgs LA: Lyrestad C I, s. 713.

Hon hette Ingierd (Ingiärd, Ingiäll) Gunnarsdotter.⁹⁴ Bevarade källor av den art att de skulle kunna ge klara upplysningar om var hon var född (Lyrestads vigsellängd och ev. doplängd) går inte tillräckligt långt tillbaka i tiden för att besvara frågan, men vissa tecken talar starkt för att det var i Lyrestads sn.⁹⁵ Kanske var hon i så fall dotter till bonden Gunnar i Holt (Hult) i denna socken.⁹⁶ Hon var gift med frälsebonden Swen i Höglunda.⁹⁷ Ingierd Gunnarsdotters födelseår är okänt. Vi har sett, att sonen Jonas var född 1633. Denne hade dock äldre syskon. Redan 1639 gifte sig en Oluf Håkonsson i Sjötorp med »Marit Swensdotter i Höghlunda» och påföljande år en Swen Torstensson i Anderstorp med »Thorona Swensdotter i Höghlunda».⁹⁸ Detta skulle tyda på, att hustru Ingierd knappast var född senare än under 1600-talets första decennium, något som på sitt sätt bekräftas vid en genomgång av mantalslängderna för Lyrestad. I äldre tiders mantalslängder upptages alla personer mellan 14 och 64 års ålder, ej sådana under eller över dessa åldersgränser. Det visar sig, att Ingierd Gunnarsdotter, som bodde i Höglunda till sin död 1686, ej med säkerhet kan beläggas i dessa längder senare än 1665.⁹⁹ Hon skulle således enligt denna beräkning vara född år 1601 eller 1602.

I Sparrmans ovan citerade brev till De la Gardie 3.9.1678 uppges, att Ingierd Gunnarsdotter kunde »öfwer 300. Gambla kiempa wijsor». Siffran är måhända tilltagen i överkant. Om så inte skulle vara fallet – en repertoar på drygt 300 visor är visserligen något ovanligt men icke unikt – är det kanske mindre sannolikt, att alla dessa visor var vad vi kallar ballader. Under alla omständigheter är det tydligt, att hustru Ingierds visrepertoar var både

94 Hennes patronymikon kan ej beläggas i kyrkböcker eller mantalslängder, men det förekommer i ett protokoll från 5.8.1670 i Hova tingslags dombok 1664–1670 (Göteborgs LA): »Framwistes af Befalningzmannen Jonas Swensson een Kiöpeskrefft och Contract de Dato Höghlunda dhen 4 Augusti An^{no} 1670, gifwen och underskrefwen aff Befalningzmannens Moder dygderijka Matrona Hustru Ingärdh Gunnarsdotter....»

95 Jag avser förhållandet, att hon ägde, troligen genom arv, andelar i flera gårdar i Elftorp och Höglunda byar i Lyrestads sn. Se Hova dombok, prot. 27.1.1670 och 5.8.1670.

96 Denne förekommer bl. a. i rante- och tiondelängder från Lyrestad år 1604 (Kammararkivet: Äldre landskapshandl., Västergötland 1604:14 A:2. fol. 50 r. resp. 14 A:3). Hans utskylder ligger nära genomsnittet för socknens bönder.

97 Icke heller dennes patronymikon kan beläggas i mantalslängder o. d., men troligen hette han Swen Nilsson. En »Swenn Nilsson i Höglunda, bötade nämligen för »Kyrkio-Brott» 1665 enligt Lyrestad kyrkokassas huvudräkenskaper (Göteborgs LA: Lyrestad C I, s. 11).

98 Lyrestad C I, s. 597, 598. Två andra döttrar gifte sig 1642 resp. 1646, den senare med prästen Sveno Gunnari Busck (jfr här till Warholm, Skara stifts herdaminne II, s. 132 f. och B. V:son Lundqvist, Västgöta nation i Uppsala, I, s. 44). Den 1642 gifta dottern Sigridh upptages såsom hemmavarande ännu i mantalslängden för detta år (Kammararkivet: Mantalslängder, Skaraborgs län, 1642, fol. 116 r).

99 Mantalslängder, Skaraborgs län, 1665, fol. 64 v.: »Swen i Höglunda medh Hustrun.»

omfattande och märklig.¹ Det är därför av stor vikt att söka lösa problemet om hur mycket av hennes repertoar vi har i behåll, dvs. hur många av de femtioåtta västgötska vistexter vi nu behandlar som är upptecknade efter henne.

Bland de femtioåtta texterna är det, såsom tidigare påpekats, sju vistyper, som återkommer i mera än en text vardera. En föreligger i fyra versioner (KB:s visbok i 4:0, nr 42, 46, 51; KB:s visbok i 8:0, nr 15), en annan i tre (KB:s visbok i 4:0, nr 45, 47 och 53), de fem övriga i två (KB:s visbok i 4:0, nr 5/44, 13/43, 39/52, 40/49 och 41/50). De olika versionerna av samma vistyp uppvisar sådana skillnader, att texterna ej kan uppfattas som stående i avskrivningsförhållande till varandra eller till en gemensam skriftlig förlaga.² Å andra sidan är de så likartade, att de måste återge samma tradition och med all sannolikhet härrör från samma traditionsbärare. Avvisas, såsom jag här gör, tanken på att dessa texter är avskrifter av varann, vinner istället uppfattningen, att det rör sig om vid skilda tillfällen gjorda uppteckningar av samma visor efter en och samma traditionsbärare, i styrka genom det sätt, varpå visorna ifråga förekommer kombinerade i olika lägg och partier. De två i Vs 20, lägg 12, ingående visorna nr 46 och 47 återkommer i lägg 14 (NGW-skrivarens grupp III), och alla de fem visorna i sistnämnda grupp ingår bland de totalt sju i NGW-skrivarens grupp II. Nu vet vi med säkerhet, att visorna KB:s visbok i 4:0, nr 46 och 47, är upptecknade efter Ingierd Gunnarsdotter. Men detsamma bör då gälla för NGW-skrivarens grupp II och III, liksom för KB:s visbok i 8:0, nr 15.³

Två av visorna i NGW-skrivarens grupp II, nämligen nr 43 och 44, ingår också i själva NGW som nr 13 resp. 5. Dessa sistnämnda två texter torde därför, även de, vara uppteckningar efter hustru Ingierd. Det har vidare framgått, att hon kunde visan om Lena slag, och då denna visa, DgFT 136, föreligger i två texter i NGW (som nr 34 och 35), vill jag med Schüeck och Hildeman antaga, att åtminstone en av dessa versioner härstammar från denna sångerska. Tre av visorna i NGW skulle således komma från Ingierd Gunnarsdotter, och då dessa texter förekommer på olika håll i samlingen (5, 13, 34/35), kan man undra om inte hela NGW härrör från henne. Antagandet syns mig bekräftas vid en analys av ordningsföljden mellan

1 Redan Hadorphs iver att få fatt på hennes visor talar härför.

2 Som redan framgått, hyste Ek 1921 en annan åsikt, då han i Norsk kämpavisa, s. 87 f. skrev, att å ena sidan grupp I och III, å andra grupp II »måste vara inbördes oberoende men återgå på samma förlorade original».

3 Det kan påpekas, att i KB:s visbok i 4:0 45:21, 45:22 förekommer ett ortnamn »Långe broo, Långebro»; en gård Långebro fanns i Lyrestads grannsocken Hova (Rosenberg, Geogr.-stat. handlex. II, s. 102).

visorna i NGW. Denna torde icke vara rent slumpmässigt skapad utan vara av vad man skulle kunna kalla logiskt-associativ natur. Mycket ofta finns det nämligen någonting hos en text, i handlingsinnehåll eller utformning, som knyter den samman med den eller de intill stående. En demonstration är här nödvändig. Det kan till en början påpekas, att alla visorna 1–9 är naturmytiska ballader. Nr 2 börjar »Däth war intet länge». Nr 3 har ett liknande anslag: »Däth hafwer fuller warit». Nr 4 behandlar samma motiv, bergtagning, som nr 3. Bergtagningsmotivet återkommer i nr 9, som också har stora verbala likheter med nr 3 (jfr 3:2 med 9:1, 3:4 med 9:3, 3:5 med 9:5–6, 3:9 med 9:8). En viss motivsläktskap kan f. ö. sägas existera mellan å ena sidan nr 3, 4 och 9, å den andra nr 1. Nr 5–8 handlar alla om förvandling. Nr 10–12 har det gemensamma huvuddraget, att de beskriver en ödesdiger motsättning mellan ungersvennen och hans kärestas släkt. Slutstrofen i den tvåradiga nr 12 återkommer mycket likartad i fyrradig form som 13:8. Nr 13 och 14 inleds båda med en strof, som skildrar hemresa eller hemkomst från tinget; båda behandlar illegitima sexuella förbindelser. Nr 14 har med nr 15 gemensamt dels den inledande formelstrofen, dels draget med huvudpersonens död i lågorna. Nr 18 och 19 berättar båda, att man »brygger och blandar wijn», (18:6, 19:1). Både 26 och 26 B behandlar, visserligen på ganska olika sätt, motivet »brud icke mö». Nr 28 och 29 överensstämmer med varandra såväl i grundmotiv som i ett »budbärravsnitt» (28:7–9, 29:14–16) och i namnet på den kvinnliga huvudgestalten. Nr 30 och 31 handlar om illegala erotiska förhållanden. Motivets »brud icke mö» återkommer i såväl 32 som 33. Nr 36, 37 och 38 slutligen har synnerligen stora likheter sinsemellan, dels i handlingsgången, dels i ordalagen: stroferna är till stor del gemensamma för dessa tre visor.

Det ter sig föga antagligt, att det sammanhang mellan intill varandra i ms stående visor som påvisats, skulle vara resultatet av en systematisering gjord av en upptecknare, senare avskrivare eller redaktör av samlingen. Bra mycket troligare syns mig förklaringen, att visorna föreligger i den ordningsföljd vederbörande traditionsbärare erinrat sig dem vid uppteckningstillfället. Jag räknar med, att hela NGW – med möjligen ett undantag, som strax skall diskuteras – återger delar av Gnjerd Gunnarsdotters repertoar.⁴

4 I balladformeln »rida Lill hova» (: till hovet) skrivs ordet »hova» alltid med stor initialbokstav: Hoofwa (3:2), Hofwa (9:1), Hoffwa (30:5). Stor begynnelsebokstav förekommer visserligen ofta i texterna, särskilt i substantiv, men i detta fall kan skrivaren, inte minst i kombination med stavningen Hoofwa (med dubbelt o, förmodligen återgivande ett uttal med slutet o), möjligen uppfattas såsom syftande på orten Hova. Namnet »Lindebergz heed» (21:9) kan sammanställas med byn Lindberglid i Udenäs sn, Vadsbo hd (Rosenberg, Geogr.-stat. handlex. II, s. 45), men en sådan sammanställning får givetvis betraktas som minst sagt osäker.

Något osäkrare är väl, om också de fyra återstående av de femtioåtta texterna (KB:s visbok i 4:0, nr 54, samt KB:s visbok i 8:0, nr 16–18), är uppteckningar efter hustru Ingierd, men dels språkformen, dels förhållandet att de föreligger i NGW-skrivarens utskrift talar på sitt sätt därför.⁵ Annorlunda ligger det till med de två uppteckningarna av visan om slaget vid Lena. Här finns det omständigheter, som direkt talar emot en förmodan, att båda kommer från Ingierd. Texterna är varandra så olika, att de icke naturligen kan tänkas representera blott vid skilda tillfällen upptecknade versioner efter en och samma traditionsbärare. En av dem, den andra i ordningen (nr 35) har också, ensam av alla de femtioåtta texterna, en uppgift, som syns tyda på att dess proveniens är en annan än de övrigas: »Af någre sålunda hörd.» Då vi känner Hadorphs särskilda intresse för Lenavisan, förvånar det icke, att man för just denna visas vidkommande sökt få mer än en version. Att då nr 34 härrör från hustru Ingierd torde vara tämligen säkert.⁶

Det resultat jag kommit till är således det, att femtiosju vistexter (KB:s visbok i 4:0, nr 1–26, 26 B–34, 36–47, 49–54; KB:s visbok i 8:0, nr 15–18), representerande fyrtiosju balladtyper, är uppteckningar efter Ingierd Gunnarsdotter.

Vi har nu kommit till frågan om identiteten av den person jag kallat NGW-skrivaren, med vars piktur de flesta av hustru Ingierds visor föreligger utskrivna. Vi vet, att visorna 46 och 47 i KB:s visbok i 4:0 är upptecknade av Sparrman och renskrivna på Läckö av en person i M. G. De la Gardies tjänst. Det är lätt att konstatera, att sistnämnde skrivare icke kan vara identisk med NGW-skrivaren. Detsamma gäller för Sparrman själv, vars handstil är väl belagd i hans egenhändiga brev till De la Gardie. I de två brev från Jonas Swensson till M. G. De la Gardie, vilka bevarats till våra dagar,⁷ möter en piktur – antingen Jonas Swenssons egen eller en tillhörande en av honom anlitad skrivare⁸ – som i mycket påminner om NGW-skrivarens, när den sistnämnda uppträder i sin mest prydliga och vårdade form. Dock finns det även olikheter mellan handstilen i Jonas Swenssons brev och NGW-skrivarens piktur. Trots allt vill jag därför ej i första hand identifiera NGW-skrivaren med Jonas Swensson (eller hans skrivare).

5 Framhållas bör, att visan KB:s visbok i 8:0, nr 18, handlar om en herr Nils och en herr Tideman liksom fallet är med KB:s visbok i 4:0, nr 28; särskilt mycket kan dock ej byggas på detta förhållande.

6 Helt kan givetvis icke den möjligheten uteslutas, att hustru Ingierd sjungit båda varianterna av Lenavisan och i så fall lärt sig den från olika håll, men det är mindre troligt.

7 LUB De la Gardieska saml. 93:2. Jfr ovan S. 272 fl. 69. Breven är odaterade.

8 Det låter sig icke med bestämdhet avgöras, om pikturen i underskriftens namnteckning Jonas Swensson är identisk med den i själva brevtexterna.

Att jag ej vill identifiera NGW-skrivaren med Jonas Swensson (eller hans skrivare) beror emellertid också på andra förhållanden än de rent pikturmässiga. Åtskilligt tyder nämligen på att NGW-skrivaren varit knuten till Antikvitetskollegiet eller (efter 1692) Antikvitetsarkivet.⁹ Av relevans i sammanhanget är de förut nämnda rubrikerna över några visor i NGW-skrivarens grupp II. Över visan 39 står bl. a. »Synes wara af Edda Island», och för 41 och 42 står anmärkningen »Dasse twänne wijser synes wara af Ormssaga som Wormius citerar». ¹⁰ Rubrikernas uppgifter vittnar om en icke ringa antikvariskt-litterär lärdom, som det för den aktuella tidens vidkommande är naturligtast att förknippa med personer inom den centrala antikvitetsinstitutionen i Stockholm. ¹¹ Däremot torde inga bestämda slutsatser kunna dragas av termen »afskrefne» på gråpappersomslaget till NGW. ¹² Mycket viktigt är emellertid ett annat förhållande, nämligen att NGW-skrivaren syns ha svarat också för lägg 22 i Vs 20. Då texten i detta lägg är en avskrift av Bureus' text av samma visa, ¹³ måste avskriften ha utförts i de centrala samlingarna i Stockholm.

Om jag således anser det vara tämligen säkert, att NGW-skrivaren varit en person i Antikvitetskollegiets eller -arkivets tjänst, har jag å andra sidan icke funnit det så lätt att utpeka vem denne varit. Det finns ett flertal pikturer i Antikvitetskollegiets och -arkivets bevarade handlingar som mer eller mindre erinrar om NGW-skrivarens. ¹⁴ Med någon tvekan vill jag dock närmast identifiera NGW-skrivaren med Elias Salin. Han var född 1664, blev student i Uppsala 1679 (Vestrobotniensis), ¹⁵ kom 1685 som biträde till Antikvitetskollegiet och fortsatte i denna befattning även efter kollegiets ombildande till Antikvitetsarkiv 1693. Hans huvudsyssla var att utarbета ett juridiskt lexikon eller excerptverk. Salin övergick i Riksarkivets tjänst 1696

9 Ek, Studier. 1931, s. 89, talar om »en gammal avskrivare i Antikvitetsarkivet» i samband med några av dessa vistexter.

10 Det är av vikt att i detta sammanhang konstatera, att anmärkningarna är skrivna med samma piktur som själva vistexterna.

11 Visserligen nämner Jonas Swensson i ett av sina brev till M. G. De la Gardie, att han »inter högre skulle önska ähn at» han »häreffter äth Konglige Antiquitez Collegio betiäna finge» och uttalar en begäran om att bli utnämnd till vårdare av fornminnena i Västergötland, Värmland och Östergötland men trots att han tydligen hade antikvariska intressen, är det icke sannolikt att han ägt tillräckliga kunskaper för att ha kunnat författa anmärkningarna ifråga.

12 Det vill nämligen synas som om ordet »avskriva» i dessa sammanhang kunnat betyda jämväl »uppteckna», ehuru SAOB intet har att säga därom.

13 Se ovan s. 235 f.

14 Hit hör bl. a. Erik Wennäsius' (beläggbar t. ex. i KVHAA, Handl. rör. Antikvitetskollegiet och -arkivet, Ab:1, s. 707), vidare en piktur som finns t. ex. i KB F. h. 9 (Peringskiölds Monumenta), fol. 434 f., 495 f., samt en i UUB Nordin 73, fol. 81 r.

15 Då Salin var norrlänning, är det enbart av denna anledning otroligt, att de västgötska språkdragen i vistexterna skulle vara införda vid renskrivningen.

eller 1697, avancerade sedan inom den centrala förvaltningen samt avled som lagman i Östergötland 1718.¹⁶ Prov på hans piktur finns på några kvittenser i KVHAA, Handl. rör. Antikvitetskollegiet, Aa:2 och Ab:20, i brev (ingående i KB U 88) samt i det nämnda juridiska arbetet, Promptuarium juris sveo-gothici, en väldig foliant i KB (sign. F. e. 9). Om, såsom jag vill göra gällande, Salin är identisk med NGW-skrivaren, bör hans renskrivning av vistexterna ha ägt rum mellan 1685 och 1696–97. En terminus antequem är dock troligen 1693, såvida vi får identifiera den »bundt med gamla Kiämpewijsor in 4:to» som nämns i det årets inventarium med NGW och därmed sammanhörande partier.

Vem som åstadkommit förlagorna för NGW-skrivarens renskrift, eller med andra ord vem som har gjort de uppteckningar efter Ingierd Gunnarsdotter han avskrivit, vet vi ej med säkerhet. De tänkbara upptecknarna är Erik Sparrman, Jonas Swensson och »M. Jon i Lyrstad».

Den sistnämnde var säkerligen präst i Lyrstad. Antingen avses Jonas Benedicti Rudberus, kyrkoherde i socknen 1625–75, eller, och kanske troligare, dennes son, Jonas Jonae Rudberus, f. 1636, magister 1664, sin fars hjälppräst 1665, kyrkoherde i Lidköpings stad och Läckö grevskap 1673, död 1697.¹⁷ »M.» torde stå för »magister», vilket Jonas Jonae men ej Jonas Benedicti var. »M. Jon i Lyrstad» ägde, enligt Hadorphs promemoria till De la Gardie 1673, en samling skrivna »gambla Svenska wjsor».

Det är icke osannolikt, att åtminstone en del av denna samling utgjordes av ballader. Emellertid finns inga belägg för, att Hadorph fick dessa visor. Trots att J. Rudberus d. y. och M. G. De la Gardie flitigt korresponderade med varandra finns inga uppgifter i De la Gardies bevarade brevregistratur om att hans brev till Rudberus berörde gamla visor. Icke heller nämns Rudberus i Hadorphs brev till De la Gardie efter 1673. Det syns mig på dessa grunder tämligen osäkert, om Rudberus' vissamling lämnat några spår efter sig i Antikvitetsarkivets samlingar.¹⁸

16 Data om Salin ges i S. Bergh, Svenska Riksarkivet 1618–1837, 1916, s. 217.

17 Warholm, Skara stifts herdaminne II, s. 251 och I, s. 547 f.; Bo Wallner, Saga och sanning om orgelbyggaren Jonas Rudberus, STM 1950.

18 Jonas Benedicti Rudberus var gift med en dotter till Johannes Bureus, och Bureus nämner flerstades i sina anteckningar att han besökt svärsonen i Lyrstad. Denne syns dock icke ha påverkats av Bureus' antikvariska intressen; Rudberus' bidrag till antikvitetsrannsakingen i Västergötland (Västergötl. Fornm.fören. tidskr. 4, h. 5–6 s. 103 f.) är tämligen magert; om visor nämns ej ett ord. Jonas Benedicti och sonen Jonas Jonae var båda tydligen mycket musikaliskt begåvade och därtill musikteoretiskt kunniga (jfr Wallner i STM 1950). Vad skulle det inte ha betytt för senare forskning om någon av dem upptecknat Ingierd Gunnarsdotters visor med melodier, liksom om redan Bureus upptecknat visor efter Ingierd eller äldre traditionsbärare i Lyrstad!

Sparrman upptecknade kring månadsskiftet mars-april 1679 två visor efter hustru Ingierd (KB:s visbok i 4:0, nr 46 och 47). I början av maj samma år upptecknade han efter henne »en hoop Kiempe wijsor», under det han i fortsättningen synes hoppats på att få visuppteckningar av Jonas Swensson. Om Sparrman själv gjorde ytterligare uppteckningar efter »dhen Gambla Gumman j Wassbo» är därför tvivelaktigt. De i början av maj 1679 upptecknade visorna är förmodligen de, vilka Hadorph i sitt brev till De la Gardie 12.11.1679 uppger sig ha fått »någon tijdh sedan» och vilka han där karakteriserar som »mäst Norske». Eventuellt får man i denna sändning se originalet till renskrivningsgruppen II (KB:s visbok i 4:0, nr 39–45), där anmärkningarna om några av dessa visors anknytning till västnordisk litteratur ingår.

Om den befallningsman, som senast 1672 insänt visor till Antikvitetskollegiet, var identisk med Jonas Swensson,¹⁹ är hans roll som visupptecknare redan då betygad. Sparrmans uppgifter säger direkt, att Jonas Swensson tecknat upp visor och att han lovat insända sina uppteckningar, väl till De la Gardie. Det är föga troligt, att Jonas Swensson uraktlåtit att göra den mäktige beskyddaren De la Gardie till viljes i detta avseende. Man kan därför räkna med, att åtskilliga texter i Salins renskrift grundar sig på uppteckningar av Jonas Swensson. Troligtvis gäller det Lenavisans båda texter – Hadorph önskade, som vi sett, att dåvarande befallningsmannen Jonas Swensson skulle uppteckna de visor han visste »dels af sin modher, dels af andre siungas» – och därför hela NGW.²⁰ Kanske gäller det också andra texter, t. ex. originalen till renskrivningsgruppen III.²¹

Vem som upptecknat visan KB:s visbok i 8:0, nr 15, och med vems piktur den i sitt föreliggande skick skrivits, är ovisst. Sannolikt rör det sig dock även här om en renskrift, gjord av någon till den centrala antikviteitsinsamlingen

19 Jfr Jonsson 1967 s. 273.

20 Hildeman skriver i Polit. visor, s. 20, att det är Hadorph, som »fört in... den berömda titeln, på NGW, »Någre gamble Wijser», etc. Någon anledning att tro att själva utskriften gjorts av Hadorph finns emellertid ej; pikturen är knappast hans men kanske NGW-skrivarens. Däremot är det fullt tänkbart, att formuleringen är Hadorphs. Så ansåg Schück, se ovan s. 265. Lika gärna kan den dock härröra från upptecknaren Jonas Swensson. Att visorna nedskrivits »vthi hastigheet» passar bättre in på en primäruppteckning än på en renskrift. Ordformen »eigen», – som förekommer i NGW – titeln, finns också i vistexterna (5:12, 8:10, 17:11, 19:15, 30:1, 44:11). Orden »composition» och »emendation» torde icke ha behövt ligga utanför Jonas Swenssons ordförråd, jfr hans brev till De la Gardie i LUB. I ett av dessa förekommer f. ö. ordformen »eigen». Emellertid kan väl föga byggas på denna form, som inte är specifikt västgötsk.

21 Ingen av dessa visor återkommer i NGW. – Möjligen skulle en fördelning av uppteckningarna mellan Sparrman och Jonas Swensson kunna göras genom en språklig analys. Som exempel kan nämnas, att inskjutandet av ett *e* efter lång vokal (typ *gröen, släer, haer*) ej kan beläggas i de ovedersägligen Sparrmanska texterna 46 och 47.

knuten skrivare (*wari* 'varit' i str. 15 skulle kunna vara ett spår av renskrivarens sveamål).

I NGW-skrivarens renskrifter förekommer några skrivfel, t. ex. »Lefwe Kongens» i st. f. »Elfwe Kongens» i KB:s visbok i 4:0, nr i, str. 3, och vidare märks misstaget med strofen överst på s. 113 i Vs 20 (strofen överst på s. 112 felaktigt upprepad men därefter överstruken).

Vi har ingen möjlighet att exakt bedöma hur troget återgivna Ingierd Gunnarsdotters visor är i Salins utskrift, men det finns ingen anledning att tro, att texterna utsatts för någon egentlig bearbetning vid renskrivningen.²² Språkformen och de olika utskrifterna av en och samma balladtyp talar här sitt tydliga språk. Inte heller finns det något skäl för misstanken att upptecknarna gjort några ingrepp i texterna.²³

22 Ett möjligt undantag diskuteras i Hildeman, Polit. visor, s. 36 ff. För det av Hildeman som oäkta betecknade uttrycket »Giotherna» eller »Giötherna» i 34:6 jfr »Giöterbo ting» (13:1), »Giöthaboring» (43:1).

23 Jfr föreg. not. – Enligt Sverker Ek, Studier, 1931, s. 231, skulle »antingen upptecknaren eller hans sagesman» ha »beskurit» KB:s visbok i 4:0, nr 29, »av anständighetsskäl». Detta är möjligt men ej bevisligt; någon tendens av detta slag kan ej i övrigt spåras i de utskrifter vi har av Ingierds visor, med undantag för uteslutandet av ordet »kåt» (?) i KB:s visbok i 8:0, nr 17, str. 1. – Av Hadorphs och Sparrmans skrivelser framgår, att Ingierd *sjöng* sina visor. Denna omständighet och förekomsten av varianter pekar jämte andra skäl på, att texterna är uppteckningar efter muntlig tradition.